

Portik Erzsébet Edit

Gyermeknevelés az ókori társadalmakban

Az utókorra hagyott írásos emlékek, dokumentumok, bizonyítják, hogy a gyermek sorsa mindig foglalkoztatta az emberiséget az archaikus társadalmaktól egészen napjainkig. A különböző korok társadalmi palettáján sokszínű a gyermekképek interpretációja; és a gyermekekkel kapcsolatos mentalitás mindig az adott korban élő emberek felfogásában, vélekedéseiben gyökerezett (Vajda 1977).

A gyermekkortörténet értelmezése különböző korokban és különböző társadalmakban, kultúrákban eltérő szemléletet mutat. Koronként változott a gyermekfelfogás, és a különböző nézőpontok – a szülő-gyermek kapcsolat, a tanuló-nevelő kapcsolat, az eszmék és vélemények – gyakorta szöges ellentétei voltak egymásnak. Voltak korok, amelyek teljesen reformálták a következő nemzedék gyermekkorhoz fűződő vélekedéseit. A plurális gyermekszemlélet szempontjából fontosak a különböző interdiszciplináris kutatások, feltárások és a neveléstörténeti vizsgálódások, explicitté téve a nevelés történeti fejlődési folyamatát.

Nevelés az ókori keleti társadalmakban

Az ókori emberek történelmének feltárása gyakran akadályokba ütközik. A kisgyermekkor kutatásának hiánya a sematikus gyermekség-fogalom jelenlétét sugallja, s a fennmaradt irodalom alig utal az iskoláskorúaknál fiatalabb gyermekekre.

Az ókori keleti kultúrákban sajátosan uralkodó gyermekszerepet és a felnőttek gyermekeik iránti attitűdjét vizsgálva – az élet és a halál ellentétes pólusa között – a gyermeki lét pozitívumait és negatívumait véltem felfedezni.

Az írott és képi források méltó bizonyítékai mindannak, hogy az ókorban is léteztek az alapvető szülői magatartásminták, létezett gyermek iránti szeretet, megértették a gyermek viselkedését és képzelete működését, felismerték gyermekeik érzelmi szükségleteit. Erről hűen tanúskodnak a művészi alkotások, az egyiptomi festmények, amelyek megszokott módon ábrázolják a gyermeket gyöngéden ölelgető, babusgató szülőt és felnőttet. A gazdag egyiptomi birodalom bőséges gyermekáldás színtere volt, és ellentétben más népek hagyományaival, praktikáival, kifejezetten tiltott volt a gyermekgyilkosság. A gyermekgondozás és -ápolás alapvető szabályait szem előtt tartva (az újszülötteket nem pólyázták) az édesanyák gyermekeiket hároméves korig szoptatták, csak a jobban

szituált családok alkalmaztak dajkát (Kákósy 1979). A kicsik és nagyok játékszelei (labda, baba, hintaló, fából készült állatfigurák) a maguk látványos egyszerűségével és funkcionalitásukkal nagy hasonlóságot mutattak a későbbi kultúrákban használt játékokkal.

A testi igények kielégítése mellett az egyiptomiak szorgalmazták a közvetlen nevelési módszerek alkalmazását, mivel ezek optimális alkalmazása kedvezően befolyásolta a gyermeki személyiség formálhatóságát. E hatások következtében a gyermek idő előtt alkalmazkodott az alapvető életviteli szokásokhoz, megtanult felnőtt módra viselkedni (Pukánszky 2001). Rangos elismerésnek számított, ha artikuláltan, választékosan, érett felnőttözhöz hasonlóan kommunikált környezetében.

Az írástudó szülők nagy gondot fordítottak gyermekeik képzésére. Gyakran maguk tanították gyermeküket, vagy tanoncként írnokok mellé adták az írás-olvasás elsajátítása céljából. Az utánczason és bemutatáson alapuló pedagógiai módszerek alkalmazása, a természettudományok megjelenése, a tankönyvek erkölcsi üzenete a helyes viselkedésre, a különböző szerepeknek való megfelelésre orientálták a gyermeket. Kivételes rend és fegyelem közepette folyt az elemi tanulás és képzés, majd ezt követte az alapos szakképzés. Az arisztokraták gyermekei azonos nevelésben részesültek a fáraó gyermekeivel, majd több éves „apródi” szolgálatot teljesítettek. A közrendűnek számított családok lányai hétköznapi, gyakorlatias műveltségüket fejlesztették, megtanulták a gazdálkodás fortélyait és a rabszolgákkal való bánásmódot (Horváth–Pornói 2002).

A gyermek primátusát megtaláljuk a *béber* és a *mezopotámiai* kultúrában is. Erről tanúskodik a következő sumer közmondás: „*Házasodj választásod szerint, gyermekek legyen szíved vágya szerint*” (Pukánszky 2001:37). Hammurápi törvénykönyve a kor leghűbb bizonyítéka, mely szerint: „*Az elvált asszony visszakapja bozományát, és ezen kívüül a szántóföld, kert és minden vagyon felét, hogy fel tudja nevelni gyermekeit*” (Gordon 1957 In: Pukánszky 2008:4). A gyermek fontos pozíciót töltött be a családban, mert a jövőt látták benne. Felismerték a kontinuitás lehetőségét, valamint a gyermeki viselkedés családi közegben való szükségszerű formálását, alakítását.

Mezopotámiában – a művelődés szempontjából – igen meghatározó szerepet töltöttek be az írástudók képzését szolgáló intézmények, az írnokképző „templomiskolák”. Az alapképzést – az írást, olvasást és számolást – a „tábla háza” (Édubba) nevezetű intézmény szolgáltatta. Biztosított volt a továbbképzés is – ez magasabb szintű ismeretátadást biztosított –, melynek színtere a „bölcesség háza” (Bét mummi) volt. Ez az intézmény adott helyett az apródképzésnek is. Az alacsonyabb réteg gyermekeinek nem adatott meg a „tábla házához” vezető út megismerése, csupán tapasztalatok útján sajátították el a

mesterségek alapvető fogásait. Az oktatás szorosan fűződött a neveléshez, s a gyermek fejlődését kiemelten követték. Konokul hitték és hangoztatták, hogy a gyermek tudásától, műveltségétől függ a város jövője. Az ókori Kelet kultúrái közül figyelemre méltó a kínaiak gyermekszemlélete, amelyet leginkább a hagyományok kultikus tisztelete határozott meg. A gyermeknevelés igen domináns vetülete az erkölcsi értékek megbecsülése a felnőttek iránti kötelező tisztelet és engedelmesség (Mészáros–Német–Pukánszky 2005).

Valamennyi közel-keleti kultúrában elismerték a gyermek fontosságát, de mindez nagyon is ellentmondásosan valósult meg. A primitív népek életviszonyait kutatva megtudjuk, hogy a gyermekvilágot a felnőttvilágtól elválasztó életkori határok képlékenyek, a gyermek biológiai fejlődésétől függően alakultak. Kezdetben a gyermek nagyon hamar felnőtt pozícióba került. Ezt tükrözte a beavatási szertartás is. Vagyis a sikeres avatási próbák után a gyermeknevet felnőtt névre cserélték, s ez a korai felnőtté válást vonta maga után.

A görög nevelés archaikus korszaka

A görögök maradéktalanul asszimilálták a keleti kultúrák örökségét, nevelési szokásait, amelyek ezer szállal kötődnek ugyan a régebbi keleti népek műveltségéhez, ám az átvett elemekből sajátos, a keletitől eltérő világképet, világszemléletet alakítottak ki. Ez a folyamat eleinte a tradicionális értékek tiszteletét vonta maga után, majd később ezek helyébe lépett világszemléletük legnagyobb újdonsága, „*az ember felfedezése*”. A későbbi évezredek egész európai gondolkodásának, művészetének egyik legfontosabb meghatározó alapja az a felismerés, hogy: minden élőlény között a leghatalmasabb az ember mint minden dolgok legfőbb mércéje és végső célja (Berecki–Komlósi–Nagy 1988).

Az archaikus kor nevelési eszményét, a bátor harcosok nevelését kitűnően konstatálja a trójai mondaör is szerzteágazó, gyakran ellentmondásos, bonyolult eseménysorozata, az Iliász és Odisszea. A katonai erényekben, a harci dicsőségben megtestesülő emberi nagyság a Homérosz-kori nemesség ideálja volt, s ennek az eszménynek megtestesítője Akhilleusz. Ugyanennek az arisztokratikus ideálnak volt természetes velejárója a vitézi büszkeség, a személyes érdek halálos szenvedélyű védelme. A fiatal fiúk erkölcsi ideáljaként feltűnt Akhilleusz, aki nemcsak lebírhatatlan vitézi erejéről, halálmegvető bátorságáról volt híres és követendő, hanem rendelkezett egy kivételes képességgel is, amely csak neki adatott meg: a sors látásának és vállalásának tudatossága (Mohácsy 1992).

Az Odisszea embereszménye már nem a „bátor ember”, nem a heroikus életeszményt megtestesítő harcos, hanem a sokat tapasztalt, bölcs, leleményes,

politizáló ember, aki okosan tudja használni az eszét. A harci erények helyett tehát egy modernebb emberideál volt kialakulóban, amely kiváló példaként szolgált az egyre gazdagodó polgárság számára.

A görögöknél a nevelés már a családi körben kezdődött. Kivételes szertartás zajlott le a gyermek névadásának, családtagként való befogadásának tiszteletére. Az apának nyilatkoznia kellett, hogy fel akarja-e nevelni gyermekét. A szülők számára örömforrás volt a gyermek, és a harmóniát, a családi összetartozást jelentette. A felnőttek arra törekedtek, hogy minél talpraesettebb „csemetét” nevelhessenek. E határozott cél érdekében állandóan figyelmeztették a helyes viselkedés előnyeire, de ha szükségeltetett, a testi bántalmazáshoz folyamodtak. Ez tűnik ki Platón szövegéből: *„fenyegetésekkel és verésekkel térítve az egyenes útra, éppen úgy, mint ahogy az ember egy meghajlított és meggörbített fadarabot kiegyenesít”* (Platón 1983:325).

A görögök hittek abban, hogy a gyermek testileg és szellemileg egyaránt nevelhető. Ezt igazolja Plutarkhosz állítása is: *„Abogy a gallyat hajlítják, úgy nő a fa.”* A görög bölcs ma is érvényesnek tűnő, hasznos tanácsokkal, intelmekkel látta el az anyákat: *„Maguk szoptassák csecsemőiket, mert a szoptatás révén, kedvesebbek lesznek gyermekeikhez, és szívesen kimutatják szeretetüket”* (Pukánszky 2001:39). A család kebelén nyiladozó lélek felbecsülhetetlen értékét igen patetikus sorokban említi Plutarkhosz, mikor lánya elvesztése miatti fájdalma enyhítéséről írt levelében: *„Az öröm, melyet a gyermek nyújt, teljesen tiszta és mentes minden baragos indulattól és nehezítéstől..., mert a világon ő volt a leggyönyörűsebb lény, akit magamhoz öleltem, akít láthattam, hallhattam, így az a gondolat, hogy ő velünk él és társunk, nagy örömet szerez, sőt sokszor nagyobb örömet, mint bánatot”* (French 1998, id. Pukánszky 2001:40).

Az archaikus kor nevelési gyakorlata eléggé töredezett és hiányos a pedagógiatörténetben. Két fontos színteret tartanak számon: a háborút és a népgyűlést. Az előbbi a harci készségek elsajátítását, a fegyverforgatást szolgálta, míg az utóbbi a kiváló kommunikációs képességeket erősítette. A gyermekek az élet iskolájában szereztek a legtöbb tapasztalatot, és ott gyűjtöttek ismereteket a felnőtté válás folyamatában. A lányok nevelése a ház körüli munkálatok elvégzésében kulminálódott, kivéve a magasabb műveltséggel rendelkező nők esetében.

Ha mélyrehatóbb képet akarunk kapni az ókori Görögország neveléséről, át kell tanulmányoznunk Spárta és Athén nevelési gyakorlatát a különböző pedagógiai vonatkozások sokaságával együtt. Történelmi tények alapján tudjuk, hogy a két városállam nevelési rendszere eléggé hosszú fejlődés eredményeként alakult ki, és később lényeges változásokon ment keresztül.

Spártában a hatalom a katonai arisztokrácia kezében volt, és törvény-szerűen a katonai nevelés vált hangsúlyossá. A nevelés legfőbb célja az állandó harci készenlétre való felkészítés, a jó katona kiképzése volt. Az államilag szervezett katonai nevelésben és kiképzésben a gyermekek már hét éves koruktól részt vettek, s közben hozzászoktak a rideg és mostoha életkörülményekhez. A szigorú testi nevelésen kívül a művelődés és műveltség gyarapítását igen elhanyagolták, és leginkább a katonai eszménykép kialakítása volt a cél. A lányok nevelése hasonló formát öltött, hiszen ők azok, akik egészséges fiúgyermeknek adtak életet Spárta dicsőségére. A nevelési elvek, szabályok kiterjedtek a felnőtt lakosságra is, mindenki az állam érdekét szolgálta a katonai táborral egyenrangú poliszban (Horváth–Pornói 2002).

Kétségtelen, hogy minden kornak megvan a maga sajátos embereszménye, melyet a nevelés során szem előtt kell tartani. Az ókori görögök elsőrendű feladatként könyvelték a gyermekek nevelését és a kultúra elsajátítását. Az ókori városállamban a nevelés célját a kalokagathia¹ fogalmával demonstrálták. Platón görög bölcse szerint: „*A helyes nevelésnek olyannak kell lennie, hogy képes legyen a testet és a lelket a lehető legszebbé és legderékábbá tenni.*” A nevelési folyamatban alapvetően a testi és az értelmi nevelést tartották célszerűnek. A nevelés a családban kezdődött, a tudásátadás pedig a különböző alapfokú intézményekben szerveződött (grammatikai, kithara, palaisztra). Grammatisztész házában az olvasás, írás, számolás elsajátítása volt a cél, Kitharisztész háza a zene, a játék és a tánc oktatásának adott otthont, Palaisztra pedig a gimnasztikai képzés kiváló színtere volt. Nagy hangsúlyt helyeztek a testi nevelésre, a helyes, edzett testalkat kialakítására. A Gümnaszion az idősebb gyermekek számára volt kiváló hely, ahol nemcsak testkultúrát fejleszthettek, hanem magasabb szellemi tudományok birtoklását is elérhették. Az oktatásba elvileg mindenki bekapcsolódhatott, de gyakorlatilag csak a jómódú családok gyermekei tanulhattak, legtöbbször a magánoktatás keretei között. A kiváltságos, módosabb réteg arra törekedett, hogy gyermekeiből jó polgár váljék, és tudatában voltak annak, hogy e cél elérése érdekében megfelelő műveltséget kell elsajátítani. E műveltség két komponensből állott:

1. a szakmai műveltség – az ehhez szükséges tudást a szüleitől sajátította el a gyermek;

2. általános műveltség – a polisz közéleti tevékenységében aktívan résztvevő polgár véleményt alkotott, és véleményét kifejezésre juttatta a különböző népgyűléseken, ahol kiváló szónoki tehetségét is csillogtatta, miközben bizonygatta jártasságát a különböző tudományok terén (történelem, mitológia, irodalom).

¹ Kalosz = szép, agatosz = jó (a szép és jó harmonikus egysége)

Az általános műveltség két részből állt:

1. a múzsai nevelés – a lélek nevelése, később a művészeti nevelés –, amely magában foglalta az irodalmat és a zenét;
2. a gümnasztikai nevelés – a mozgáskultúra és a sport gyakorlata.

A görög lányok nevelésének nem tulajdonítottak nagy jelentőséget, legtöbbjük csak a háztartás vezetését sajátította el, a politikai életben nem vehettek részt.

Az ókori Athén nagy bölcseleit behatóan foglalkoztatta a nevelés gondolata. A bölcs férfiak – Szókratész, Platón és Arisztotelész – neveléstörténeti szempontból is maradandót alkottak. Szókratész az erény taníthatóságával, a lélek és emberformálás kérdéskörével foglalkozott. Sajátos nevelő-oktató tevékenységében igen mesterien alkalmazta a kérdésekkel rávezető heurisztikus módszert. Ő az első bölcselelő, aki a gyermeki fejlődést különböző szakaszokra osztja, a születéstől 21 éves korig három fejlődési szakaszt különböztet meg. A bölcselelő úgy gondolja, hogy az első szakasz a családi nevelés ideje, és hangsúlyozza a testi nevelés fontosságát. Ugyanakkor kiemeli, hogy a figyelem középpontjában a mozgásigény kielégítése, a szervezet ellenálló képességének a kialakítása kell hogy álljon. A felnőtteknek alapvető nevelési eszközként tanácsolja a mesemondást és a játékot. A második szakasz pedig a tanulás kezdete. Grammatikát, rajzot és testgyakorlást sürget. Szerinte a harmadik szakasz az ifjúkor kezdete, mely megköveteli az alkotmány szellemében való nevelést. Az ifjak nevelése 21. életévük után fejeződik be, amikor megérettnek a házasságra.

Platón műveiben kiemeli a gyermeki fejlődést meghatározó tényezőket, valamint a játék személyiségépítő szerepét. Sajátos pedagógiai rendszere markánsan hatott a későbbi korok tudományos koncepcióira is. Arisztotelész is – akárcsak Platón – nyomatékosítja, hogy a nevelést az állam irányítása alá kell vonni. A filozófus – aki a nevelés célját az élet céljából vezeti le – úgy véli, hogy a társadalomnak és az egyénnek legmagasabb rendű törekvése az erkölcs elsajátítása kell hogy legyen. Erkölcsös az, akinek a vegetatív és az állati lelket sikerül alárendelnie a racionális léleknek. Lényegében a nevelés célja nem más, mint az értelem uralkodása az érzék fölött. A tanításra szánt ismeretek kiválasztásánál a hasznosságot tartották szem előtt. A görög gondolkodó az erkölcsi nevelés terén, a szokások kialakításában nagy szerepet tulajdonít a gyakorlatnak. *„Mint-hogy úszni is csak a hullámokkal való harc útján tanulhat meg valaki, ugyanúgy az erények sem valósíthatók meg másképp, mint az élet forгатagában kifejtett tevékenység útján”* (Hoffmann 2009:44).

Összegzésként megállapítható, hogy az ókori társadalmakban a szülők felismerték gyermekeik alapvető szükségleteit, életkori sajátosságait, játékszükségletüket, szeretetigényüket. A görögök egy magasabb rendű nevelés igényét

szorgalmazták, melynek csírái már kisgyermekkorban jelentkeztek. Kiváló filozófusaiknak köszönhetően gyarapították fejlődéslélektani ismereteiket, s ennek következtében hamar felismerték gyermekeik egyéni különbözőségét is. A görög kultúra prezentálja először a történelem folyamán a céltudatos nevelést.

Nevelés az ókori Rómában

A római nevelés az előzőektől eltérő pedagógiai gyakorlatot tanúsított. Átvette a hellenisztikus görög kultúra és ezzel együtt a nevelés különböző értékeinek java részét. Meghatározó volt a „vir bonus” (derék férfi) eszményképe, amely az ősi paraszti társadalom értékeiből gyarapodott. Nagy hangsúlyt fektettek a gyakorlatiasságra a hadsereg szervezésében és a jogrendszer kidolgozásában. A római nevelés célja tehát a fegyelmezett, bátor, népéhez hűséges polgár nevelése volt. A hellenizmus előtti időben a római család egy zárt közösséget alkotott, amelyben a hatalom az apa kezében volt, s ennek köszönhetően meg is ölhette gyermekeit (French 1998).

A rómaiaknál szintén megtaláljuk az életkorok szerinti periodizálást. A kisgyermeket (infans) hétéves koráig anyja nevelte, s nagy fontosságot tulajdonítottak a gyermek játékos kedvének, a benne rejlő természetes kíváncsiságnak, az emlékezőtehetségnek. A fiúk nevelését hétéves kor után az apjuk folytatta. Megtanította írni, olvasni, számolni és gondoskodott a tizenkét táblás törvény elsajátításáról is. Apa és fia megjelent a Fórumon (a rómaiak közéleti tevékenységének színhelyén) is, hogy belekóstolhasson a gyermek korának politikai helyzetébe. Majd táborokban folytatódott a katonai életre való felkészítés. A hellenizmus korában a rómaiak nevelése igen furcsa fordulatot vett. Az anyák helyét a görög dajkák vették át, akik szoptatták és gondozták a csecsemőt. A görög nevelési forma nagyon sok vita tárgyát képezte. A görög magániskolák hamarosan tért hódítottak, és a szülők tandíj ellenében iskoláztatták gyermekeiket. A „ludus” nevű iskolákban nem lehetett eredményes elsajátításról beszélni, ugyanis a környezeti és tárgyi feltételek nagyon szegényesek voltak. Ide leginkább a plebejusok gyermekei látogattak el. Az olvasás és az írás elsajátítása kemény gyakorlást követelt. Az olvasás megkönnyítésére elefántcsontból vagy fából faragott betűkkel gyakoroltak. Fa- vagy viasztábla mélyedésein gyakorolták az íráselemeket, és a számtan elsajátítását abakusszal (számolótáblával) segítették. A játékos módszerek mellett rendkívül szigorú rend és fegyelem honolt. Divatos volt a fűzfavessző (ferula) és a szíjkorbács használata mint alapvető fegyelmezési eszköz. A római nevelésről elmélkedő írók közül *Marcus Fabius Quintilianus* (35 körül a század végéig) felhívja a figyelmet az édesanyák beszédének nevelő hatására, a játékos tanulás fontosságára, a versengési hajlamra és

szigorúan elítéli a testi fenytést. Az erkölcsös jellem kialakítását mindennél fontosabbnak tartja. Akárcsak nagy elődei, a nevelési elvek mellett teszi le a voksát, és az általa ideálisnak képzelt tanuló imázsát vetíti elénk: „*En az olyan tanítványt szeretem, kít a dicséret emel, a dicsőség boldogít, s ha legyőzzik, sír*” (Qintilianus 1968:1–2).

A rómaiak tehát gazdagították a görögöktől átvett gyermekképet, s legfontosabb hozadéka gyermekfelfogásuknak, hogy megtanulták örömeiket lelteni a gyermekben. Azonban lényegesen több ambivalenciával rendelkezve nagyon sok negatív vonást érzékeltek gyermekeikben.

Közel-Kelet, Görögország és Róma civilizációját áttekintve megállapítható, hogy mindhárom társadalom a jövő letéteményesének látta a gyermeket, azonban egyik sem idealizálta. Pontosan behatárolták a gyermeki fejlődés szakaszait, és felismerték a gyermeki személyiség differenciálódását.

Gyermekáldozatok az ókori civilizációkban

A születés és a halál ellentétes pólusa között megtaláljuk a gyermeki lét szomorú és szörnyű aspektusait is. A régmúlt korokban a gyermek nem mindig jelentett igazi örömet a szülő számára. Erről tanúskodnak a gyermekgyilkosságok, amelyek rendszerint rituális áldozatok formájában történtek. Archeológiai források bizonyítják, hogy Kr. e. 7000-ig visszamenőleg gyermekáldozatok csontjaira bukkantak Jerikóban. Ez a rituálé ismert volt Föníciában, az ír, a kelta, a gall és a skandináv törzsek történetében is. A jelenséggel kapcsolatos felfogások szerint ez a szokás a termékenységkultusz magyarázatában gyökerezik: „*Kiindulópontja az az elképzelés, hogy a termékenységet nyújtó, az élet folytonosságát fenntartó és ezen belül a gyermekáldást is biztosító isten részeseését kívánja saját adományából, éspedig mindannak e legjavát, a „lelelejét”, amit ő maga adott: a természettségét, az állatok első ellését, a házastársak első gyermekét*” (Hahn–Máté 1972:12).

Az ókori népeknél a punok rendelkeznek a gyermekáldozatok legragikusabb példáival. Karthágó történetében számtalan abszurd kép igazolja, hogy megszokott jelenség volt az emberáldozatnak valamilyen formája. Archeológusok több olyan áldozati máglyát (hekatomba) fedeztek fel, amelyekben gyermekáldozatok csontjait tartalmazó urnák voltak. Később a rítus ősi előírásait már nem vették komolyan, így a Kr. e. 4. században a szülők gyermekeik helyett „helyettesítő áldozatot” mutattak be, leggyakrabban bárányokat áldoztak fel (Pukánszky 2003). Diodórosz görög történetíró beszámolójából tudjuk, hogy Kr. e. 310-ben, amikor Agathoklész, szürakuszai hadvezér seregei Khartágó városának kapui előtt álltak, a város urai arra szólították fel a legkiváltságosabb családokat, hogy az istenek kiengesztelésére áldozzák fel elsőszülött gyermekeiket. A történetíró szerint legalább háromszáz család önként ajánlotta fel elsőszülött gyermekét, és kétszáz nemesi származású csecsemő esett a

tűzhalál martalékává (Hahn–Máté 1972). E szörnyű rítus maradványait őrzik a gyermekjátékok és a sírkövek is. Ez a sajátos atavisztikus szemlélet Khartágó népének történetét stigmatizálja.

A polinéziaiak rendszeresen megölték gyermekeik kétharmadát, az angolai hódító jagák – háborús helyzetben – megölték gyermekeiket, hogy ne akadályozzák a nőket a menetelésben (Frazer 2005). Az újszülöttek kitevéséről *Arisztotelész* írásba foglalta: „*Úgy intézkedjék a törvény, hogy semmiféle korcs szülöttet nem szabad felnevelni – viszont a gyermekek nagy száma miatt, ha a szokásrend azt úgy is megakadályozza, egyetlen újszülöttet sem szabad kitenni, mert hiszen ezek úgyis batárt szabnak a túlságos szaporaságnak, ha pedig ennek ellenére történik, el kell hajtani a magzatot*” (Arisztotelész 1984). Az idéetlen, nyomorék csecsemő számára Taügetosz hegyén egyetlen pokoli hely tátongett: az Apothetai szakadék (Plutarkhosz 1987). Athénban gyalázatos emberkereskedelem folyt Szólon törvényeinek megjelenéséig. Gyakran voltak áldozatok a pubertás korú lányok, leginkább azért, mert férjhez adásukhoz hozományt kellett adni. Új-Írországban az ilyen korú lányokat négy-öt évre külön kunyhóba zárták, sötétben nem volt szabad a földre lépniük (Frazer 2005).

A kitevésnek, letaszításnak, amely rokon cselekedet volt az elsőszülöttek feláldozásával, a különböző kultúrákban megvolt a közösség mindennapi megélhetését is védő funkciója, s a transzcendenciával, a túlvilági erőkkal, az istennel kapcsolatos (Kálmán–Könczey 2002).

Természetesen a fenti példák csak töredékek az adott kor nevelési gyakorlatából, amelyek a vadságból és barbárságból gyökereznek. Lloyd deMause koncepciója igazoltnak látszik: az ókori Kelet népeinek körében a gyermek nem jelentett igazi értéket. Szerinte: „*A gyermekkor története rémálom, ameből csak mostanában kezdünk felébredni. Minél távolabb megyünk vissza a történelemben, annál alacsonyabb a gyermekekről való gondoskodás színvonala, és annál nagyobb a valószínűsége, hogy a gyermekeket megölték, kitétték, testileg bántalmazták, terrorizálták, vagy szexuálisan bántalmazták*” (Vajda–Pukánszky 1988:13).

Az írásos források tanúsága szerint az utókor egy sokat vitatott múlt pedagógiai aspektusaiból merített szemléletmóddal ismerkedhetik meg. Nem csodálkozunk ezek után, hogy a kiváló angol történész Arnold Toynbee (1972) két tucat civilizációt sorol fel, amelynek többsége nyomtalanul merült feledésbe. Egyet lehet érteni a következő okfejtéssel, mely szerint: „*Mondhatja-e bárki, hogy ezeknek az áldozatoknak otthonuk volt ez a világ?*” (Hankiss 2006:45).

A történeti áttekintés alapján megkíséreltem vázlatosan bemutatni az ókori társadalmak gyermekképét, nevelési gyakorlatának változásait, jelezve a gyermekkor kutatás irányait, és a legjelentősebb kutatók álláspontjait. Konzekvenciámat a korszellemből indukálva fogalmazom meg: a gyermekkor története, a

nevelés értelmezése különböző korokban és kultúrákban sokszínű paradigma-
tikus magyarázatokkal szolgál.

Felhasznált irodalom

- Falus Róbert: *Platón válogatott művei*. Európa Könyvkiadó, Debrecen, 1983.
- Frazer, J. G.: *Az aranyág*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- French, Valerie: *A gyermek batásának története*. In: Vajda Zsuzsanna–Pukánszky Béla (szerk.) *A gyermekkor története*. Szöveggyűjtemény. Eötvös Kiadó, Budapest, 1998, 42–66.
- Hankiss Elemér: *Félelmek és szimbólumok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- Hoffmann Zsuzsanna: *Antik nevelés*. Iskolakultúra-könyvek 35. Veszprém, 2009.
- Horváth László–Pornói Imre: *Neveléstörténet*. Bessenyei György Kiadó, Nyíregyháza, 2002.
- Kákossy László: *Ré fiai*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979.
- Kálmán Zsófia–Könczei György: *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- Mészáros István–Németh–András–Pukánszky Béla: *Neveléstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Platón: *Válogatott művei*. Európa Kiadó, Budapest, 1983.
- Plutarkhosz: *Párbuzamos életrajzok*. Ford. Máthé Elek. Magyar Helikon, Budapest, 1987.
- Pukánszky Béla: *A gyermekkor története*. Műszaki Kiadó, Budapest, 2001.
- Pukánszky Katalin: *Gyermekkor-történeti tanulmányok*. Fordítás. www.nevelestortenet.hu, <http://www.mek.niif.hu>
- Quintilianus: *Szónoklattan*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1968, 1–85.
- Tölgyesi József: *Kis magyar neveléstörténet*. In: *Tanítás – Tanulás*, 3. évf., 2006, 10. sz., 14–15.
- Vajda Zsuzsanna–Pukánszky Béla: *A gyermekkor története*. Szöveggyűjtemény. Eötvös Kiadó, Budapest, 1998.